

Нека не казваме, че нашият народ е неспособен да издържи една голѣма национална идея, че всѣки неговъ подвигъ за осъществяването ѝ завършва внезапно съ неочаквани, печални обрати.

Очертаното показва, че културата и съзнанието за правовъ редъ заразиха и нашия народъ, че революционнитѣ движения за свободата покриха и нашата страна съ развалини и могили кости. Последнитѣ години сж сжщо една красива хроника на тежки изпитания за единъ идеалъ, несравнено по-чуждъ и по-отвлеченъ за масата отъ грижитѣ ѝ за материално обзавеждане.

Нѣма народъ, който не би се изморилъ, ако дѣлото на редица поколения се сложи само върху него. Задачата е да се разкрие какви чувства и настроения преобладаватъ у него въ сублимнитѣ исторически моменти. Навѣрно, ние не сме проявили винаги дисциплината на духа у народи, кждѣто е развивано презъ столѣтия чувството за националенъ дългъ. Може би ние не сме воювали и за отвлечени понятия — слава, доблестъ — но какво значение има думата, формулата, когато борбата се заплаща съ една и сжща цена — живота?

Жертвата и готовността за нея — ето единствената мѣрка, която опредѣля величието на душата презъ хероичнитѣ епохи. Тази жертва не донася лично благо, тя само издига гражданина до цѣлокупнитѣ, висши стремежи на неговото племе. А въ единъ нищоженъ периодъ време ние дадохме за общенародни и общечовѣшки задачи толкова много; разлѣхме тѣй щедро кръвта си по разнитѣ части на немирния полуостровъ, щото много погрѣшно би било — съ думитѣ, чути отъ устата на народа — въ моменти на пълно отчаяние, на очевидна безнадежностъ — да се създава неговия характеръ, да се опредѣлятъ вжтрешнитѣ му достоинства. Всички ние наблюдавахме отблизо тия върховни усилия, сами изживѣхме тия сложни драми. Познаваме изключителнитѣ условия, при които съвсемъ младата държава трѣбваше да грабне наново оржието, което не остави редица години.

За да стигнемъ фронта, пжтувахме денонощно. Двама офицери подкрепяха третия, който спѣше. Така се редувахме. А какво бѣ положението на войника, толкова натоваренъ, тѣй зле нахраненъ? Съ стигането, хвърлихме се въ огъня. (Сръбско-българската война отъ майоръ Ю. Венедиковъ, 1910 год., стр. 412).

И тѣ се биха съ куража и въодушевлението на обгоренитѣ вече въ линията другари, като победиха. Дошли отъ южнитѣ предѣли на държавата, нахлѣтали далечъ на северо-западъ въ чужди земи, тѣхъ не ги смути пространството, което ги дѣлѣше отъ тѣхнитѣ родни краища, кждѣто е цѣлия миръ на обикновения, скромненъ ступанинъ.

Следъ двадесетъ и петъ години нашата скитска, неспокойна кръвь пише нова подобна легенда. Дошли отъ крайнитѣ, северни предѣли на Балкана, врѣзани далечъ на югоизтокъ въ чужди страни, като сомнабули отъ изтощение, ние решаваме стратегически задачи, които трѣбваше да изучаватъ съ внимание и полководцитѣ на велики държави. Никой не се смути сжщо, че се е отклонилъ тѣй много отъ своята стрѣха и, до когато живѣеше вѣрата въ управника и въ командира, никого не овладѣ ересъта, че границата трѣбва да бжде по-близко до неговото огнище.

Но, може би, не тукъ трѣбваше да се засѣгне единъ такъвъ важенъ въпросъ върху основнитѣ чѣрти отъ психологията на нашия народъ. Той се вплита случайно при спомена за еснафа, най-внушителната ступанска сила, която създаде нашето училище. Никой нѣмаше възможностъ да издържа борбата срещу посегателствата на реакцията тѣй упорито и толкова методично, както еснафската лонджа. Тази могща парична корпорация бѣше достигнала тогава всички възможни блага на земята. И ако нашиятъ народъ е, наистина, безнадеждно молепсанъ само отъ духа на имуществената загриженостъ, не се издига надъ нея съ крилата на по-голѣми идеали, охолниятъ еснафъ нѣмаше какво да иска повече отъ живота. Той нито би отгледалъ революцията въ своята пазва, нито би отхранилъ, напр., единъ Бенковски, който предъ пламъцитѣ на своето огнище произнася бележититѣ, пророчески думи: още нѣколко такива рани въ гърдитѣ на Европа и тя ще бжде заставена да се раздвижи!